

İstiklal Marşı'nın Yazılışı ve Kabulü

Tarihin her döneminde milletlerin ve devletlerin oluşumunda ve bağımsızlık vurgusunda önemli belirleyici unsurlar vardır. Bunların başında bayrak ve millî marş gelir. İlk Türk Devletlerinin kuruluşundan itibaren çalgı ve özellikle de davul, bağımsızlık ve egemenlik sembolü olarak bayrak ile birlikte önemli bir yer tutmaktadır. Avrupa'da Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve devletlerin kuruluş sürecinde millî marşlar milletleri bütünleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı döneminde millî marş ihtiyacı ilk kez 19'uncu yüzyılda II. Mahmut döneminde gündeme gelmiş ve bestesini Mûsikâ-i Hümayûn Şefi Donizetti Paşa'nın yaptığı Mahmûdiye ve Mecidiye, Necib Paşa'nın Hamidiye, Callisto Guatelli Paşa'nın Marş-ı Sultanî besteleri marş olarak söylenmiştir. İstiklâl Savaşı'nın başlarında **Mehmed Akif**'in "Ordunun Duası" adlı manzumesinin Ali Rifat Bey (Çağatay) tarafından yapılan bestesi, bütün askerî birliklerde okunmaya başlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve hemen ardından Türk İstiklâl Savaşı'nda Anadolu'nun işgaline karşı mücadele veren Türk milleti her türlü fedakârlığı yaparak ordusunu desteklemiştir. Bu süreçte cephede ve cephe gerisinde özellikle halka ve orduya moral desteği vermek için büyük çaba sarf edilmiştir. Bu moral destek çabaları içinde millî marş yazılması hususu atılan en önemli adımlardan biridir.

Bu dönemde gerek Başkomutan **Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa** ve gerekse Genelkurmay Başkanı **İsmet (İnönü) Paşa** halkın ve askerlerin moralini ve maneviyatını güçlendirecek bir millî marşın yazılması hususunu ifade etmekte ve özellikle de yeni kurulacak devletin dış ilişkileri ve diplomatik görüşmelerinde millî marşın varlığının önemini vurgulamaktadırlar. Bu arada gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde halka ve askere moral aşılama çabaları çalışan Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in de içinde yer aldığı "İrşat Heyetleri" de konuyu sürekli olarak gündemde tutarak büyük katkı sağlamışlar ve millî marşın yazılması konusunu desteklemişlerdir.

Türk İstiklâl Savaşı'nda işgalci devletlere karşı yapılan mücadelede sadece askeri ve lojistik desteğe değil, aynı zamanda güçlü bir inanç ve motivasyona da ihtiyaç vardı. İrşat Heyeti ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi halkı ve orduyu bilgilendirmek ve moral vermek amacıyla gazete ve dergi basmakta ve halka dağıtmaktadır. Heyetin ve Müdüriyetin yürüttüğü bu faaliyetlerin yanında, millî marş yazılması ve bestelenmesi de orduya ve halka manevi güç verecek bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Türk İstiklâl Savaşı sırasında millî marş yazılması için Büyük Millet Meclisi'nce bir yarışma açılmasına karar verilmiştir. Açılan bu yarışma, "Şairlerimiz Nazar-ı Dikkatine" başlığı ile 25 Ekim 1920 tarihli **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinde şu şekilde ilan edilmiştir; *"Milletimizin dâhili ve harici istiklâli uğrunda girişmiş olduğu mücadeleyi ifade ve terennüm için bir İstiklâl Marşı, Umur-u Maarif Vekâleti Celilesi'nce müsabakaya vaz edilmiştir. İşbu müsabaka, 23 Kanun-ı evvel sene 1336 tarihine kadar olup bir heyet-i edebiye tarafından gönderilen eserlerden intihap olunacak ve kabul edilen eserin güftesi için beş yüz lira mükâfat verilecektir. Ve yine la akal beş yüz lira tahsis edilecek olan beste için bilahare ayrıca bir müsabaka açılacaktır. Bütün müracaatlar Ankara'da Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâletine yapılacaktır."*

Millî Marş yazılması konusunu Maarif Vekâleti üstlenmiş ve Genelkurmay Başkanlığının desteği ile Türk şairleri arasında bir "Millî Marş Güftesi Yarışması" açılmasına, kazanan güftenin yine yarışma yolu ile bestelenmesine karar verilmiştir. Güfte ve besteyi kazananlara Muvazene-i Umumiye bütçesinden ayrı ayrı beşer yüz lira ödül verileceği bildirilmiştir.

Millî Eğitim Bakanı **Dr. Rıza Nur** imzasıyla vilâyetlere gönderilmek üzere bir genelge hazırlanmıştır. Bu genelgede; “Türk devletinin ebediliğini, Anadolu Millî Mücadelesinin ruhunu, Türkün istiklâl aşkını dile getirecek bir millî marş güftesinin yarışmaya açıldığı, Yarışma sonunda marşın besteleneceği, marş güftelerinin 3 ay içinde 21 Aralık 1920 tarihine kadar Ankara’da Maarif Vekâletine gönderilmesi gerektiği, yarışmaya katılacakların ad ve adreslerini ayrıca kapalı bir zarfa yazarak güfteleri ile birlikte göndermeleri, yarışma sonunda kazanan güfteye 500 lira mükâfat verileceği” bildirilmiştir.

Bu çalışmaların hemen ardından Büyük Millet Meclisinde güfteleri inceleyecek bir heyet (Encümen) kurulmuştur. Güfte yarışmasına toplam 724 şiir gönderilmiştir. Bu arada Dr. Rıza Nur Bey, Türk-Rus görüşmelerine delege seçildiği için Maarif Vekilliğinden ayrılmış, yerine **Hamdullah Suphi Tanrıöver** Maarif Vekili olmuştur.

İstiklâl Marşı için yarışmanın açıldığı günlerde Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey görevli olarak Kastamonu’da çalışmaktadır. Mehmet Akif Bey, 19 Teşrinievvel 1336 (1920) Salı günü Kastamonu’ya gelmiştir. Mehmet Akif Bey, Eşref Edip Bey’i Sinop’tan çağırarak Sebilürreşad’ı Kastamonu’da çıkarmaya karar vermiştir. Akif Bey burada bulunduğu müddetçe Açıksöz gazetesinin merkezinde bulunmuş ve Sebilürreşad’ın yazı işlerini yürütmüştür. Akif Bey, Gençler Kulübü’nde üç dört gece Asım’dan parçalar okuyarak Kastamonu gençleri ile sohbet etmiştir.

1920 yılının sonlarına doğru millî marşın yazılması hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kapsamlı bir görüşme ve tartışma ortamı sağlanmıştır. Bu kapsamda 20 Aralık 1920 tarihinde Kütahya Mebusu Cemil Bey, bütün zorluklara rağmen girilen bu mücadele milletin gösterdiği azim ve metaneti tasvir eden güzel bir nağme için millî bir istiklâl marşının müsabakaya konularak Maarif Vekâleti tarafından ilan edildiğini beyan ettikten sonra bu marş için verilecek ödülün 500 lira olduğunu belirtmiştir. Cemil Bey’e göre verilen ödül miktarı çok yüksek bir tahsisattır ve israf derecesindedir. Bu sebeple Meclis’e ödül miktarının 100 liraya düşürülmesine dair önerge vermiştir. Fakat verilen bu önerge kabul görmemiştir.

Millî Marş yarışmasının ilanından sonra 23 Aralık 1920 tarihine kadar Maarif Vekâleti’ne gönderilen hiçbir eser seçilememiştir. Mehmet Akif Bey ise yarışmaya ödül konulduğu için katılmamıştır. Ancak Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey Mehmet Akif Bey’e yazdığı bir mektupla yarışmaya katılmasını istemiş ve Birinci Meclis’te, İstiklâl Marşı’nın seçimi ciddiyetle müzakere edilmiştir. Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey 12 Mart 1921 tarihinde Meclise verdiği önergede, müzakerelerin bitirilmesini ve Mehmet Akif Bey’in şiirinin İstiklâl Marşı olarak kabulünü teklif ederken, Tunalı Hilmi Bey ise İstiklâl Marşı’nın şubelerce teşkil edilecek özel bir encümen tarafından tetkik ve tasdik olunmasını teklif etmiştir.

İstiklâl Marşı için bir yarışma ve ödül olması fikrinden hoşlanmayan şair, müsabakaya katılmak istemez. Mehmet Akif Bey’in yarışmaya neden katılmak istemediğini, dostu Karesi Milletvekili Hasan Basri (Çantay) Bey şöyle anlatır:

“İstiklâl Marşı’nın İstiklâl Mücadelesi’nin içinde Büyük Millet Meclisi’nde görev yapan Mehmet Akif tarafından yazılmasını kendisine söylediğimizde o ‘ben ne müsabakaya girerim ne de caize alırım!’ demişti. Ben ricalarımı tekrar ettikçe o da aynı sözü söylemiş ve ‘bırak yazsınlar. Ben bu yaştan sonra yarışa mı gireceğim ayıp değil mi?’ demişti.

Bir gün Hamdullah Suphi Bey beni mecliste gördü ve dedi ki ‘şimdiye kadar 500’den fazla marş geldi. Ben hiç birisini beğenmedim üstadı ikna edemez misin?’ ben, Akif Bey müsabaka şeklini ve ikramiyeyi kabul etmiyor; eğer buna bir çare ve bir şekil bulursanız yazdırmaya çalışırım. Düşündü dedi ki ‘ben kendisine bir tezkire yazayım. Arzusuna tabi olacağımızı bildireyim.

Fakat tezkireyi siz kendisine veriniz. Ben de uygun gördüm. Yarım saat sonra getirip tezkireyi bana verdi.”

Hasan Basri Bey 5 Şubat 1921'de Mehmet Akif Bey'i ikna eder, ancak Akif Bey ikramiyeyi almayacağını söyler. Hasan Basri Bey, yarışma koşullarının şairin istediği gibi düzenleneceğini, ikramiyeyi ise bir hayır kurumuna vereceklerini söyleyince Mehmet Akif Bey İstiklâl Marşı'nı yazmayı kabul eder.

Mehmet Akif Bey Ankara'ya geldikten sonra Tacettin Dergâhı'nda ikamet etmiş, şiirlerini, yazılarını bu mekânda yazmıştır. Dergâh aynı zamanda Mehmet Akif ve onu ziyaret edenler için edebi, fikri, tasavvufi, kültürel ve sanatsal sohbetlerin yapıldığı, cephelerdeki durumdan halkın bilgi almak için koştuğu bir mekândır.

Mehmet Akif İstiklâl Marşı'nı yazarken derin bir tefekküre dalarak saatlerce düşünmüş ve milletin sabırsızlıkla beklediği şiirini on gün içerisinde tamamlayarak milletine armağan etmiştir. Şiir 17 Şubat 1921 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ve Sebilürreşad dergisinin ilk sayfasında yayınlanmış, şiiri 21 Şubat 1921 tarihinde ise Açığsöz gazetesi de neşretmiştir. 26 Şubat 1921 tarihinde ise İstiklâl Marşı konusu Meclis görüşmelerine taşınmış, görüşmelerde şiirin basılarak milletvekillerine dağıtılması kararlaştırılmıştır.

26 Şubat 1921 tarihinde İstiklâl Marşı hakkında Maarif Vekâletinden gelen tezkere Meclis'e sunulmuştur. Meclis Reisi bu tezkereyi Maarif Encümeni'ne havale etmeyi önermiştir. Fakat bu öneriye İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey karşı çıkmıştır. Namık Bey'e göre yazılan güfteler arasında Maarif Encümeni Reisi Mehmet Akif Bey'in de güftesi de olduğundan dolayı, gönderilen şiirlere tarafsız gözle bakılması amacıyla erbab-ı ihtisas özel bir komisyon kurulmalıdır. Şiirler de bu komisyonda incelenmelidir. Fakat Hamdi Namık Bey'in bu önerisi kabul görmemiş ve İstiklâl Marşı'nın seçimi için muhtelif besteler Maarif Encümeni'ne havale edilmiştir.

1 Mart 1921 tarihinde ise Karesi Mebusu **Hasan Basri Bey** İstiklâl Marşı güftesinin Hamdullah Suphi Bey tarafından Meclis kürsüsünden okunmasına dair Meclise bir önerge sunmuştur. Bursa Mebusu Muhiddin Baha (Pars) Bey İstiklâl Marşı'nın kabul edilmediğinin altını çizerek önergeye karşı çıkmıştır. Fakat Maarif Vekâleti tarafından belirlenen yedi adet İstiklâl Marşı güftelerinden, Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından seçilen birisinin kürsüden okunmasına karar verilmiştir. Hamdullah Suphi Bey de *"Vekâlet yapmış olduğu tetkikatta fevkalâde kuvvetli bir şiir aramak lüzumunu hissettiği için ben şahsen Mehmet Akif Beyefendi'ye müracaat ettim ve kendilerinin de bir şiir yazmalarını rica ettim. Kendileri çok asil bir endişe ile tereddüt gösterdiler. Bilirsiniz ki bu şiirler için bir ikramiye vaat edilmiştir. Hâlbuki bunu kendi isimlerine takrip etmek arzusunda bulunmadıklarını ve bundan çekindiklerini izhar ettiler. Ben şahsen müracaat ettim. Lâzım gelen tedabiri alırız ve icap eden ilânı yaparız dedim. Bu şartla büyük dinî şairimiz bize fevkalâde nefis bir şiir gönderdiler. Diğer altı şiirle beraber nazarı tetkikinize arz edeceğiz. İntihap size aittir. Arkadaşlar reyimi ihsas ediyorum. Beğenmek, takdir etmek hususunda haiz-i hürriyetim. İntihabımı yapmışım, fakat sizin intihabınız benim intihabımı nakşedebilir.(nakzedebilir) Arkadaşlar bu size aittir efendim."* diyerek kendi seçtiği güfte olan Mehmet Akif Beyefendinin güftesini "105 sayılı İstiklâl Marşı Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı" ile kürsüden okumuştur.

1 Mart 1921 günü başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Meclis görüşmelerinde İstiklâl Marşı detaylı olarak tartışılmıştır. Verilen teklifin oylama ile kabulü üzerine, Hamdullah Suphi Bey İstiklâl Marşı'nı okumak üzere kürsüye çıkmıştır. Mehmet Akif'ten şiiri yazmasını kendisinin istediğini, şairin ikramiye nedeniyle yarışmaya katılmayı uygun görmediğini, ancak görüşmeler neticesinde Mehmet Akif'i ikna ettiklerini, elemelerden kalan son altı şiirle birlikte Mehmet Akif'in şiirini Meclis'in seçimine sunduklarını söylemiş ve ardından, İstiklâl Marşı'nı kürsüden okumuştur.

Mehmet Akif'in yazdığı İstiklâl Marşı bu görüşmeden on iki gün sonra Meclis'te yapılan tartışmalardan sonra kabul

edilmiştir. Bazı vekiller marşın seçimini Meclis'in mi, ilgili komisyonun mu yapması gerektiği konusunda tartışmalar da görüşmelerdeki çoğunluk Mehmet Akif'in şiirinin seçilmesi konusunda kararlı davranmıştır.

12 Mart 1921 tarihinde Maarif Vekâleti tarafından müsabaka sonucu başarılı bulunan yedi şiirden birinin millî marş olarak seçilmesi ile ilgili Maarif Vekâleti tezkeresi gündeme getirilmiştir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey İstiklâl Marşı hakkında konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır. Yaptığı açıklamalarda; Vekâlet tarafından yapılan duyuru üzerine gönderilen güfteleri Maarif Encümenine tetkik ettirdiklerini, yedi tanesinin uygun görülerek Meclis'e sunacaklarını, Meclisin de bu şiirler arasından bir tanesi seçeceğini, bununla da yetinilmeyerek seçilen şiiri bestekârlara gönderip tekrar onların da bir seçim yapacağını da belirtmiştir. Anadolu mücadelesinin de uzun bir süredir devam ettiğini, bu mücadeleyi anlamlandırmak için ne kadar erken karar alınır da daha iyi olacağını da eklemiştir.

Birinci Meclis'teki demokratik tartışma ortamında hemen her konudaki fikir ve görüşler serbestçe tartışıldığından, İstiklâl Marşı'nın seçimi hususu da ciddiyetle müzakere edilmişti. Suat Bey, 12 Mart 1921 tarihli takrirlerinde müzakerelerin bitirilmesini ve Mehmet Akif Bey'in şiirinin İstiklâl Marşı olarak kabul edilmesini teklif etmiştir.

Aynı gün Bursa Milletvekili Emin Bey'in verdiği takrirden, İstiklâl Marşı önceden basılıp dağıtıldığı, tüm vekiller tarafından ayrı ayrı tetkik edildiği için ayrı bir encümene havaleye lüzumun olmadığı belirtilerek Mehmet Akif'in şiirinin millî marş olarak kabul edilmesi teklif edilmiştir. Bitlis vekili Yusuf Ziya, Isparta vekili İbrahim de öteden beri İslam şairi olarak bilinen ve takdir edilen Mehmet Akif'in şiirinin Meclis-i Ali'nin maneviyatına uygun olması nedeniyle millî marş olarak kabul edilmesini, Kırşehir Mebusu Yahya Galip de Mehmet Akif'in şiirinin, şairin kendisi tarafından Meclis kürsüsünden okunmasını teklif etmiştir.

Hasan Basri Bey'in *"Büyük Meclisin ve halkın takdiratını celp eden Mehmet Akif Beyefendinin şiirinin tercihan kabulünü teklif ederim"* adlı önergesi Meclis çoğunluğu ile kabul edilmiştir. Kabul edilmesinin ardından 21 Mart 1921 tarihinde de Ceride-i Resmîye Gazetesi'nin ilk sayfasında çerçeve içinde yayınlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mecliste marşı en ön sırada ve ayakta alkışlayarak dinlemiş ve marşın kabulünden sonra, İstiklâl Marşı'nın önemini şu sözlerle açıklamıştır; *"Bu marş, bizim inkılâbımızın ruhunu anlatır... İstiklâl Marşı'nda davamızı anlatması bakımından büyük manası olan mısralar vardır. En beğendiğim yeri şu mısralardır: 'Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet, hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.' Benim bu milletten asla unutmamasını istediğim mısralar işte bunlardır... Bu demektir ki efendiler Türk'ün hürriyetine dokunulamaz!"*

İstiklâl Marşının kabulünden sonra konu haber olarak, gazete ve dergilerde geniş yer bulmuş, pek çok mebus ve ileri gelen devlet erkânı Tacettin Dergâhı'nda Mehmet Akif'i ziyaret ederek kendisi kutlamıştır. Mehmet Akif, kazandığı 500 liralık ödülü de yoksul kadın ve çocuklara iş öğreten Darülmesai'ye bağışlamıştır.

1 Kasım 1921 tarihinde Maarif Vekâleti *İstiklâl Marşı bestesinin İstanbul'da bir heyet-i musikiye marifetiyle intihap edilmesi hakkında* tezkereyi Meclis'e sunmuştur. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey Mehmet Akif Bey'in İstiklâl Marşı olarak kabul edilen şiirine memleketin en maruf musiki üstatları tarafından besteler düzenlendiğini, bu besteler içerisinden en uygun olanın seçilmesi için de İstanbul'da oluşturulacak uzman bir heyete havale edilmesini tezkerıyla birlikte önermiştir. Tunalı Hilmi Bey, bu tezkereye şiddetle karşı çıkmış güftesinin Meclis tarafından tasdik olunduğunu bestesinin de Meclis tarafından tasdik olması gerektiğini belirtmiştir. Erzurum Mebusu Durak Bey'in *"her işimiz bitti şimdi marşlara mı kaldı? Beyhude vakit geçiriyoruz"* sözlerine de karşılık veren Tunalı Hilmi Bey *"Onun kutsiyetini takdir edemeyen ağzını açmasın. Zira burada Millî Marş üzerine bahs olunuyor. Milletın marşı mukaddestir. O*

mukaddesata karşı marşı takdir etmek lâzım. Ona hürmet lâzım. Ankara bütün işini kendi yapacaktır. Bu yetim kendi göbeğini kendi eliyle kesti. Ve bugün sinni rüşte vâsıl olmuştur. Bu marş İstanbul'a gidemez. Ankara her şeyi kendisi yapar." Şeklinde görüş belirtmiştir. Bu görüşe uygun olarak, **Maarif Vekâleti** tezkeresi ret edilmiştir.

12 Mart 1921 tarihinde kabul edilen İstiklâl Marşı için Meclis Başkan Vekili **Adnan (Adıvar) Bey** tarafından meclise bir önerge verilerek beste yarışması açılması talep edilmiş ve ardından 17 Mart 1921 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ilana çıkmıştır. Marşın bestelenmesi aşamasında ilk önce 24 eser kabul edilmiş ancak seçim yapılamamıştır. Daha sonra 12 Şubat 1923 tarihinde İstanbul Maarif Müdürlüğü tarafından açılan ikinci bir yarışmaya 55 eser katılmıştır. Bu kez Ali Rifat (Çağatay) Bey'in bestesi içlerinde en iyi olarak seçilmiş ve kesin karara bağlanmayarak tavsiye niteliğinde uygun görülmüştür. Bu beste 1930 yılına kadar çalınmış, bu yıldan sonra ise Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi **Osman Zeki Üngör**'ün bestesi kabul edilerek çalınmaya başlanmıştır.

Hüsnü ÖZLÜ

KAYNAKÇA

AÇIKSÖZ, Hüsnü, **İstiklâl Harbi'nde Kastamonu**, (İlk Baskı 1933) Türk Ocakları Derneği Kastamonu Şubesi Yayını, Kastamonu 2019.

ALTINBAŞ, Nihan, **Millî Mücadele'de Mehmet Akif Ersoy ve İstiklâl Marşı**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, 12 Mart 2015.

AYVAZOĞLU, Beşir, **İstiklâl Marşı Tarihi ve Manası**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, "Mehmed Akif Ersoy", **İslam Ansiklopedisi**, 18. Cilt, s.432-435.

Hâkimiyet-i Milliye, 25 Ekim 1920.

İZ, Mahir, **Yılların İzi**, Kitabevi Yayınları, 2000.

Kanunlar Dergisi, Cilt I, Karar No 108, s.438.

KOCAKAPLAN, İsa, **İstiklâl Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy**, Türk Edebiyat Vakfı Yayını, İstanbul 2007.

NALBANTOĞLU, Muhittin, **Mehmet Akif ve İstiklâl Marşı**, Zümrüt Yayınları, İstanbul 1986.

OKAY, Mehmet Orhan, "İstiklâl Marşı", **İslam Ansiklopedisi**, 23. Cilt, İstanbul 2001, s.355-356.

ÖNDER, Mehmet, "İstiklâl Savaşı Belgeleri", **Türk Edebiyatı Dergisi**, S 158, 1986, s.34-41.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.03.1921, Devre 1, İçtima 2, Cilt 9, s.12-14.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1921, Devre 1, İçtima 2, Cilt 14, s.18.

TBMM Zabıt Ceridesi, 12. 03. 1921, Devre 1, İçtima 2, Cilt 9, s.85-90.

TBMM Zabıt Ceridesi, 26. 02. 1921, Devre 1, İçtima 1, Cilt 8, s.434.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-marsinin-yazilisi-ve-kabulu/?pdf=3561> adresinden

erişilmiştir